

Structure of art composition in Thai murals

Received : 29 June 2024

Revised : 24 October 2024

Accepted : 19 November 2024

อานูภาพ จันทรัมย์พร¹

Arnuphap Chantharamporn¹

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาประยุกต์ศิลปศึกษา คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
อีเมล : chantharamporn_a@su.ac.th

¹ Assistant professor Dr., in Applied art department, Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University,
E-mail : chantharamporn_a@su.ac.th

บทคัดย่อ

การอธิบายหลักองค์ประกอบศิลป์ในจิตรกรรมไทยประเพณี โดยเฉพาะวิธีการจัดวางโครงสร้างภาพ มักใช้กระบวนการวิธีในการอธิบายตามทฤษฎีการสร้างภาพและการประกอบกันของรูปทรงอย่างตะวันตก ซึ่งอาจให้ความเข้าใจได้ในระดับหนึ่ง หากแต่จิตรกรรมฝาผนังของไทยโบราณไม่ได้คำนึงถึงวิธีการสร้างองค์ประกอบศิลป์ตามหลักวิธีวิทยาแบบตะวันตก จึงเกิดปัญหาในรูปแบบหลายประเด็นที่หลักวิธีวิทยาอย่างตะวันตกไม่สามารถอธิบายได้ทั้งหมด เนื่องจากช่างไทยมีแนวคิดในการออกแบบ การวางโครงสร้างภาพ การลำดับการเล่าเรื่อง การสร้างความรู้สึกร่วม ความงาม ความพึงพอใจเฉพาะตัว จากความรู้การพัฒนาทักษะเชิงประสบการณ์ การกำหนดวิธีอธิบายโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ในจิตรกรรมฝาผนังไทยจึงไม่ได้ถูกอธิบายหรือรวบรวมไว้เป็นระบบที่ชัดเจน การอธิบายในแต่ละกลุ่มช่างต่างกันออกไปตามกรรมวิธีที่ต้องการอธิบายเป็นการเฉพาะ การถ่ายทอดความจำหรือการจดบันทึกเพื่อกล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังอาจไม่เป็นแบบแผนหรือกฎเกณฑ์ที่เคร่งครัด เมื่อศึกษาจากการรวบรวมและเปรียบเทียบในหลายแห่งพบว่าการออกแบบจิตรกรรมของช่างไทยโบราณนั้นมีหลักนิยมหรือแนวทางอย่างนิยามอยู่หากเพียงแต่ว่าไม่ได้มีการบันทึกองค์ความรู้ด้านศิลปะการออกแบบอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร แม้ว่าผลงานเป็นแบบอย่าง กระทำตามอย่างได้ เสมือนเป็นการบันทึกของครูช่าง แต่การทำตามอย่างเมื่อไม่ได้มีความเข้าใจอย่างละเอียดย่อมทำให้แบบอย่างเคลื่อนคลายออกไป สามารถพัฒนาหรือคลี่คลายเป็นแบบลักษณะเฉพาะตัวได้ด้วย ความเป็นอิสระได้ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามการพยายามทำความเข้าใจว่าโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ในจิตรกรรมฝาผนังไทยมีแบบแผนหลักอย่างไร และแต่ละแบบแผนการสร้างองค์ประกอบศิลป์นั้นมีความเหมาะสมแก่การนำไปใช้อย่างไร ประกอบกับเป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาหรือต่อยอดองค์ความรู้ไปสู่การประยุกต์ใช้ในลักษณะอื่นได้ต่อไป จากแนวสมมติฐานการกำหนดโครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังไทยมีแบบแผนตามอย่างครูช่างเป็นหลักวิธีที่นิยม จึงเลือกกลุ่มตัวอย่างเฉพาะที่ศึกษาจากจิตรกรรมช่างหลวงหรือตามแบบอย่างช่างหลวงที่เป็นที่รู้จักและนิยมใช้อ้างอิงเพื่อการศึกษา โดยแยกองค์ประกอบศิลป์ตามส่วนต่างๆของฝาผนังโบสถ์หรือวิหาร จึงแสดงความสัมพันธ์ผลในภูมิปัญญาด้านการออกแบบ ทั้งการเล่าเรื่องราว การแสดงอารมณ์ความรู้สึก สุนทรียภาพ ความกลมกลืนและรสนิยมเฉพาะ

คำสำคัญ : โครงสร้าง, องค์ประกอบศิลป์, จิตรกรรมฝาผนังไทย

Abstract

Explaining the principles of artistic composition in traditional Thai painting, especially the method of structuring images, often uses explanations based on western theories of image creation and composition of shapes, which may provide some level of understanding. However, ancient Thai mural paintings did not take into account how to create artistic elements according to Western methodologies, thus causing problems in many issues that Western methodologies could not fully explain. Because Thai artisans have a unique design concept, image structure, storytelling sequence, creating a feeling of beauty and satisfaction from knowledge and developing experiential skills. Therefore, the method for explaining the structure of artistic composition in Thai murals has not been explained or compiled into a clear system. The explanation for each group is different according to the specific method that needs to be explained. Conveying memories or taking notes to refer to murals may not follow strict rules or conventions. From collecting and comparing in many areas, it was found that the painting designs of ancient Thai artisans had principles or popular guidelines. If only the knowledge of design art had not been recorded in writing. Even though the work is a model, it can be followed as if it were a recording of a craftsman. But following without understanding thoroughly will cause the example to drift away. It can be developed or resolved into a unique style with a certain degree of independence. Trying to understand what the main patterns are in the structure of artistic composition in Thai murals and how each pattern is appropriate for use. It is a guideline for developing or extending this knowledge and applying it in other ways. From this point of view, we focus on the structures that Thailand has a pattern following the example of Kru Chang as the main method for selecting specific sample streams studied from there, Chang Luang or following the example of the expert royal technicians who are commonly used as references for study. By separating the art elements into different parts of the walls of a church or

cathedral. Therefore, it shows the achievement in design wisdom. both telling stories Expressing emotions, feelings, aesthetics, harmony and specific tastes.

Keyword : structure, composition, Thai mural painting

บทนำ

แบบโครงสร้างภาพหรือองค์ประกอบศิลป์ในจิตรกรรมฝาผนังไทย มีทั้งหมดกี่แบบอย่าง หรือมีการกำหนดแบ่งกันอย่างไรให้เป็นที่แน่ชัดนั้นค่อนข้างยาก ไม่สามารถกำหนดได้ชัดเจนและตายตัวซึ่งเป็นปัญหามาโดยตลอด ในการพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดวางโครงสร้างภาพ และการสร้างหลักวิชาที่สามารถอธิบายเป็นกฎเกณฑ์ได้อย่างแน่ชัด ทั้งนี้ เพื่อการสร้างการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการนำไปประยุกต์ใช้ให้ได้ผลอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น หลักการวางโครงสร้างภาพในจิตรกรรมฝาผนังไทยนั้น บุรพคณาจารย์ท่านได้อธิบายไว้บ้างหลากหลายแนวทางต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ เป็นเพราะการตีความ มุมมองและวิธีการสื่อสารเป็นเฉพาะตัว เฉพาะกลุ่มสกุลช่าง องค์ความรู้จึงกระจุกกระจายหรืออธิบายเคลื่อนไปอย่างไม่เกิดระบบ ผู้เรียนรู้ศึกษาภาพองค์ประกอบศิลป์ในจิตรกรรมฝาผนังไม่สามารถแยกแยะได้อย่างชัดเจนและค่อนข้างสับสน อาจไม่สามารถอธิบายวิธีการสร้างองค์ประกอบของจิตรกรรมที่ประกอบกับการรักษาแบบแผนทางประเพณี การสื่อความหมาย การเล่าเรื่องได้อย่างชัดเจน จึงเป็นที่มาของการวิเคราะห์องค์ประกอบศิลป์ การวางรูปทรง การประกอบกันของรูปทรง การสร้างกลุ่มภาพ การสื่อความหมาย เล่าเรื่องราว และที่สำคัญคือการสร้างความงาม ความกลมกลืนในพื้นที่ ทั้งหมดนี้เพื่อสามารถปริทัศน์จิตรกรรมฝาผนังไทยเพื่อการเข้าถึงชมภาพจิตรกรรมฝาผนังได้อย่างเข้าใจถ่องแท้ ในขณะที่เดียวกัน การรับรู้และเกิดความเข้าใจในหลักการวางภาพองค์ประกอบศิลป์ของจิตรกรรมไทยจะเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์จิตรกรรมไทยแนวประเพณี จิตรกรรมไทยแบบร่วมสมัย การเข้าถึงแก่นแท้ของการสร้างความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังไทย สู่การพัฒนาความงามกลมกลืนลงตัว

จิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณีเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเป็นประยุกต์ศิลป์หรือมณฑปศิลป์ โดยมีได้มีความมุ่งหมายโดยตรงในการสร้างสื่อสุนทรียภาพ แสดงอารมณ์และความสมบูรณ์ในตัวเอง เป็นการสร้างสรรค์รูปแบบจิตรกรรมที่เข้าไปประกอบกับวัตถุหรือสถาปัตยกรรม เช่น ฝาผนัง ประตู หน้าต่าง โปสเตอร์ วิหาร ในที่นี้ขอกล่าวเฉพาะหน้าที่ของจิตรกรรมฝาผนังและลักษณะเฉพาะของ

ศิลปะไทยประเพณี ดังนั้น จิตรกรรมไทยประเพณีที่มีหน้าที่เฉพาะอื่น ๆ เช่น จิตรกรรมไทยประเพณีประกอบคัมภีร์หรือภาพพระพุทธรูป จะมีลักษณะของการออกแบบวางโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่ต่างกันออกไปอีกเป็นเฉพาะ จิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณีมีการจัดลำดับภาพ การเล่าเรื่องให้ต่อเนื่องและเหมาะสม (ปรีชา เถาทอง, 2548) ประกอบกับคติการจัดวางภาพในระดับชั้นของความสำคัญและฐานานุศักดิ์ ดังนั้น พื้นที่และข้อจำกัดต่าง ๆ ของสถาปัตยกรรมย่อมส่งผลให้การออกแบบจิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณีมีโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่ปรับไปตามพื้นที่เฉพาะด้วย จิตรกรรมนั้นได้ถูกออกแบบตามพื้นที่ดังนั้นจึงไม่ใช่ว่าการคิดคำนึงพร้อมกันในการกำหนดการออกแบบจิตรกรรมไว้ตั้งแต่เริ่มแรก สถาปัตยกรรมที่ถูกออกแบบและสร้างไว้ล่วงหน้าแล้ว จิตรกรรมในพื้นที่อย่างเดียวกันจึงออกแบบได้หลายวิธี มีการกำหนดโครงสร้างภาพได้หลายอย่าง อย่างไรก็ตามการกำหนดแนวทางการออกแบบจิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณีก็ไม่ใช่ว่าจะออกแบบเป็นส่วน ๆ ครูช่างสมัยโบราณท่านสะท้อนให้เห็นว่ามีวิธีการออกแบบที่มองภาพรวมของพื้นที่ทั้งหมดของจิตรกรรมฝาผนังภายในไม่ว่าแม้แต่บานประตูหน้าต่างจะกำหนดการออกแบบอย่างไรให้สอดคล้องกันด้วย สิ่งเหล่านี้ก็เปรียบเสมือนการจัดวางโครงสร้างภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ใหญ่ที่สุด โครงสร้างและการกำหนดองค์ประกอบศิลป์เหล่านี้เป็นกระบวนการอธิบายการสังเกตจากภาพจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่กลุ่มเล็ก ๆ ต่อเนื่องกับฉากองค์ประกอบขนาดใหญ่และการประกอบกับตำแหน่งสถาปัตยกรรมตามลักษณะของจิตรกรรมไทยประเพณีที่รูปทรงและมุมมองเป็นตามอย่างอุดมคติแสดงระยะหน้า-หลังหรือความลึกด้วยการทับซ้อนกันของรูปทรง จึงไม่ยึดถือเหตุผลการประกอบรูปทรงและการสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่อ้างอิงตามหลักความเป็นจริงตามอย่างทฤษฎีศิลปะแบบตะวันตกซึ่งเกิดจากการสร้างการลวงตาให้เกิดความลึกด้วยน้ำหนักความเข้ม-อ่อนของวัตถุ โดยสามารถแบ่งกำหนดโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ในจิตรกรรมฝาผนังไทยได้ดังนี้

❖ แบบวิธีในการใช้รูปทรงสานทับซ้อนในมิติระนาบเดียวกัน

อันเนื่องจากจิตรกรรมไทยประเพณี มีวิธีการเขียนภาพแบบอุดมคติใช้วิธีระบายสีเรียบ ๆ แบน ๆ รูปทรงไม่มีน้ำหนักแสงเงาและไม่แสดงความมีมิติของรูปทรงมาก เขียนด้วยวิธีตัดเส้นแสดงขอบเขตของรูปทรง การแสดงรูปทรงด้านหน้า-ด้านหลัง ที่ซ้อนกันใช้วิธีการเขียนภาพแบบบังกันเป็นส่วน ๆ จากกลวิธีการเขียนภาพเช่นนี้ การทับซ้อนของการมีมวลปริมาตรและมิติตามหลักความเป็นจริงจึงมิใช่ปัญหาในการถ่ายทอดรูปลักษณะทางอุดมคติ สามารถแสดงรูปทรงที่บังกันตามหลักความเป็นจริงออกมาให้เห็นตามความต้องการได้

การจัดการรูปทรงให้ซ้อนหรือสานกันเช่นนี้ไม่ได้สร้างความรู้สึกทาง การเห็นที่ขัดแย้งกับความเป็นจริง ในทางตรงกันข้ามความเข้าใจของผู้ที่ได้ มองเห็นภาพย่อมตระหนักได้ดีว่า เป็นกลวิธีการลวงตาในจิตรกรรมรูปแบบ หนึ่งซึ่งมีลักษณะอันเป็นอุดมคติ (เนื่ออ่อน ขรรค์ทองเขียว, 2556) ลวดลาย และรูปทรงย่อมประกอบกันด้วยการทับซ้อน บังกัน หรือสานกัน โดยไม่ต้อง อาศัยทัศนียวิทยาตามหลักความจริง

ภาพ 1

จิตรกรรมฝาผนังวัดไชยทิศ กรุงเทพฯ ฉากพุทธประวัติตอนออกมหาภิเนษกรรมณ์ (ออกผนวช)

วิธีการนี้เป็นการสร้างกลุ่มภาพหรือการจัดองค์ประกอบที่ใช้รูปทรงเคียง กันและแก้ไขปัญหาการซ้อนทับบังกันของรูปทรงด้วยการบังกันเพียงบางส่วน เป็นวิธีการแก้ไขปัญหาการแสดงผลภาพอย่างหนึ่งเพื่อให้รูปทรงที่ซ้อนบังกัน แสดงออกมาสมบูรณ์ได้ทั้งหมด (สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, 2533)

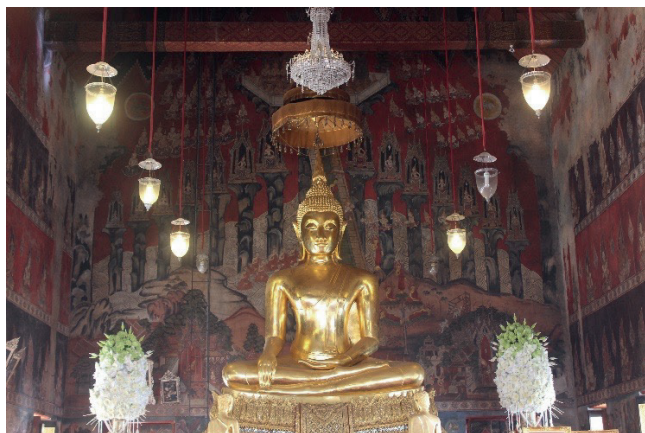
โครงสร้างภาพแบบสมมาตรหรือการสร้างจุดเด่นในกึ่งกลางภาพ

องค์ประกอบของการกำหนดให้มีการวางรูปทรงจุดเด่นตรงกลางเป็นประธานของภาพ ประกอบรูปทรงรองและองค์ประกอบภาพแบบอื่น ๆ ซ้าย - ขวา 2 ด้านอย่างสมมาตรกัน พบเห็นชัดเจนเป็นฉากเขียนภาพด้านหลังพระประธานในพระอุโบสถ เช่น ฉากไตรภูมิ ฉากภาพเจดีย์จุฬามณีหรือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ การเขียนภาพแสดงจักรวาล ศูนย์กลางของมณฑลหรือพื้นที่อาณาบริเวณแวดล้อมที่ศูนย์กลางมีความสำคัญหรือความศักดิ์สิทธิ์ที่สุด องค์ประกอบแบบแกนกลางหรือศูนย์กลางเป็นส่วนสำคัญอันศักดิ์สิทธิ์และแวดล้อมด้วยรูปทรงบริวารล้อมออกไปเป็นระยะหรือเป็นชั้น ๆ บริวารย่อยของแต่ละกลุ่มย่อยลงไปอีก เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าเป็นคติจักรวาลวิทยาที่นำไปใช้สำหรับการออกแบบการวางผังสถาปัตยกรรมหลายแห่งโดยเฉพาะในพระพุทธศาสนาทั้งในนิยามมหายานและเถรวาท เพื่อการแสดงสภาวะสมมติให้สิ่งใดที่กำหนดเป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ได้ เช่น เขาพระสุเมรุ องค์พระพุทธรูป ศูนย์กลางพระศรีมหาโพธิ์ รตนบัลลังก์ เป็นต้น (สน สิมาดริง, 2556)

จากแนวความคิดเรื่องศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์และมณฑลนำมาสู่การออกแบบจิตรกรรมฝาผนังที่มีองค์ประกอบสมดุลทั้งสองด้าน เช่นฉากไตรภูมิที่ให้สอดคล้องกับการจัดวางพระพุทธรูปเป็นพระประธาน อันเนื่องด้วยมีองค์ประกอบที่สมมาตรทั้งสองด้าน มีการลดหลั่นกันของรูปทรงภูเขาสัตตบริพัตรและกลุ่มภาพอื่น ๆ อาจซ้ำกันทั้งสองข้าง เป็นองค์ประกอบที่เสริมความสง่างามของพระประธาน ให้ความรู้สึกตรึงรวมไว้ในศูนย์กลางอย่างมั่นคง สงบนิ่ง และมีพลัง (ฉัตรชัย อรรถปักษ์, 2548) ส่งเสริมให้เกิดความรู้สึกมีสมาธิและแทรกการพรรณนาความยิ่งใหญ่ของภูมิจักรวาลไว้ด้วย หากการวางโครงสร้างองค์ประกอบรูปทรงที่สมมาตรและสมดุลกันมากทั้งสองข้าง ครูช่างจิตรกรรมฝาผนังไทยท่านรู้ดีว่าแม้สร้างความสงบมั่นคงหรือให้ความรู้สึกส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างดีแต่เมื่อพิจารณาภาพประกอบต่าง ๆ ในรายละเอียดจะทำให้เกิดความรู้สึกมีรูปทรงที่ซ้ำ ๆ จำเอนาเบื่อ ดังนั้น ท่านจึงแก้ปัญหาด้วยการใส่ลูกเล่น ทำให้กลุ่มภาพใหญ่ ๆ ดูสมดุลแต่ในภาพรายละเอียดไม่เหมือนกันและซ้ำกันแตกต่างกันไปบ้าง หรือจัดกลุ่มย่อยอย่างไม่เป็นระเบียบบ้าง เมื่อพิจารณามองจะได้ไม่รู้สึกน่าเบื่อหน่าย

ภาพ 2

จิตรกรรมฝาผนัง ฉากไตรภูมิด้านหลังพระประธาน วัดสุรรณาราม กรุงเทพฯ

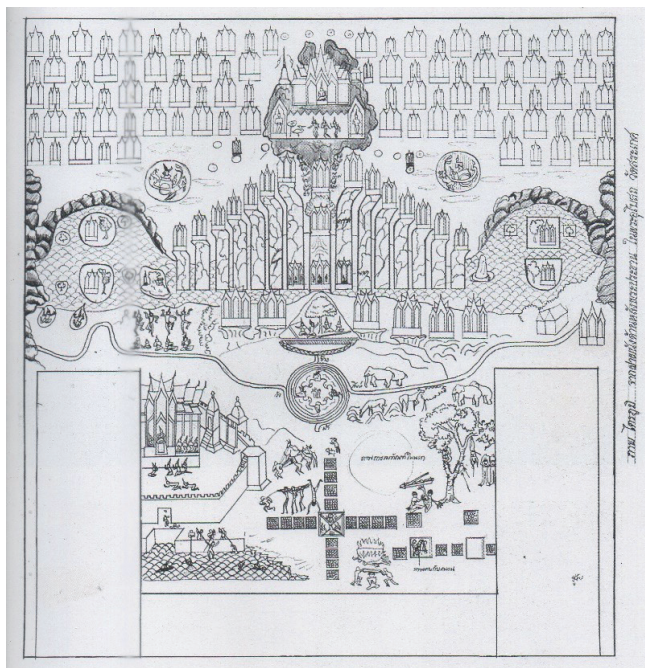
ภาพ 3

จิตรกรรมฝาผนังฉากด้านหลังพระประธานวัดไชยทิศ ศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้น โครงสร้างฉากด้านหลังแสดงความซับซ้อนของโครงสร้างทิศทางที่มีความต่อเนื่อง

ภาพ 4

ภาพร่างลายเส้นแสดงองค์ประกอบจิตรกรรมฝาผนังเรื่องไตรภูมิ ในพระอุโบสถวัดสระเกศ กรุงเทพฯ

หมายเหตุ. จาก “คติความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมไทย” โดย สน สีมাত্রัง, 2556, แปลนพรัตน์ตั้ง

โครงสร้างองค์ประกอบแบบเรียงซ้ำในแนวนอนและแนวตั้ง

ลักษณะขององค์ประกอบแบบเรียงซ้ำสังเกตได้ง่ายและเป็นที่นิยมใช้เพื่อการสร้างการตกแต่งและเพื่อการประกอบเข้ากับผนังได้อย่างเป็นทีนิยมทุกยุคสมัย เป็นองค์ประกอบที่ทำให้การสร้างสรรค์รู้สึกมีระเบียบ มีกฎเกณฑ์ การเรียงซ้ำอาจเปรียบได้กับการกำหนดโครงสร้างลวดลายตกแต่งเป็นระเบียบแถว แต่ในกรณีการกำหนดการสร้างสรรค์ให้เป็นภาพที่มีความหมายคือการเรียงกันของรูปทรง เช่น ภาพของบุคคลวางเคียงกัน เป็นรูปแบบกฎของการซ้ำ สร้างความรู้สึกต่อเนื่องกันด้วยเส้นกรอบ เส้นสีเทาซิกแซกไปตามขอบเขตพื้นที่ในการสร้างภาพจิตรกรรม โครงสร้างองค์ประกอบเช่นนี้ในจิตรกรรมฝาผนังไทยมีความนิยมเขียนเรียงกันให้เป็นพื้นที่แถวแนวยาว เช่น ในบริเวณชั้นคอสอง โดยนิยมเขียนเป็นภาพอดีตพระพุทธเจ้า เส้นสีเทาคั่นเป็นเขตแถวเป็นลำดับชั้นหรือเป็นภาพเทพชุมนุม (สมชาติ มณีโชติ, 2529)

ภาพ 5

ภาพเทพชุมนุม นิยมเขียนเรียงแถวแนวนอน โดยสมมติให้เป็นอมมุขยในชั้นภูมิต่าง ๆ มาเฝ้าแหนบูชาพระพุทธเจ้า จิตรกรรมประดับชั้นคอสอง วัดสุทัศน์ดาราม กรุงเทพฯ

ลักษณะของโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์แบบเรียงซ้ำลักษณะพิเศษอีกแห่งหนึ่งของสกุลช่างเพชรบุรี มีตัวอย่างให้เห็นที่พระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม เป็นภาพเทพชุมนุมที่ละลานแบ่งเป็นแถวชั้น ๆ ทั้งเต็มทั้งผนัง และที่วัดเกาะ (บุญมี พิบูลย์สมบัติ, 2543) เป็นภาพเจดีย์ขนาดใหญ่ โครงสร้างภาพเป็นเส้นสีเทาแบ่งส่วนบรรจุภาพเจดีย์เป็นสัญลักษณ์แทนเรื่องสถิตมหาสถานและอัฐมหาสถาน เป็นองค์ประกอบแบบเรียงซ้ำเช่นเดียวกันแต่แก้ไขปัญหาด้วยความแตกต่างในรายละเอียดและการแทรกภาพเล่าเรื่องแตกต่างกันไว้ในโครงสร้างภาพใหญ่ อีกประการหนึ่ง รูปทรงในโครงสร้างองค์ประกอบภาพลักษณะเรียงซ้ำเช่นนี้ อาจไม่ได้เหมือนกันหรืออยู่ในประเภทรูปทรงอย่างเดียวกันทั้งหมดก็ได้

ภาพ 6

จิตรกรรมภาพเทพชุมนุมในผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม ศิลปะอยุธยา สกุลช่างเพชรบุรี

ภาพ 7

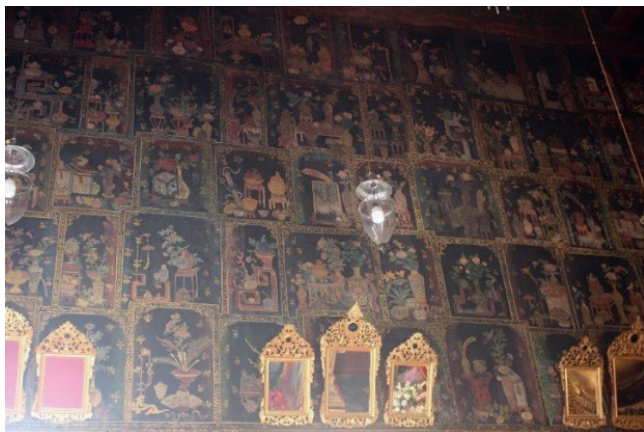
โครงสร้างองค์ประกอบศิลป์แบบเรียงซ้ำ ลักษณะพิเศษแบ่งด้วยเส้นลันทาเป็นรูปทรงเจดีย์ขนาดใหญ่
วัดเกาะ ศิลปะอยุธยา สกลช่างเพชรบุรี

การกำหนดโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์แบบเรียงซ้ำด้วยการสร้างขอบเขตรูปทรงเป็นจังหวะเช่นนี้คลี่คลายพัฒนาไปเป็นลักษณะอย่างสร้างสรรค์พิเศษอีกรูปแบบหนึ่งคือ จิตรกรรมฝาผนังแบบพระราชนิยม ศิลปะรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 3 มีลักษณะเป็นภาพเขียนสีกระบวนจินในวัดไทย วิธีการวางโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์แบบแบ่งช่องเพื่อการกำหนดเขียนภาพจิตรกรรมลงไปในช่วงที่กำหนด เหมือนแผ่นภาพฉากแก้วที่ซ้อนกันเป็นจังหวะ ในมิติและน้ำหนักของการเขียนภาพจิตรกรรมในกรอบนั้นอยู่ในระยะ ระนาบบรรยากาศเดียวกัน ฉะนั้นแล้วการลวงตาโดยใช้เส้นและสีที่ไม่เหมือนจริงหรือตามหลักทัศนียวิทยาที่เป็นจริงย่อมทำให้สามารถพัฒนาคลี่คลายหลักโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ของภาพแบบเรียงซ้ำที่เป็นอย่างเฉพาะ (สุรัชย จงจิตงาม, 2567)

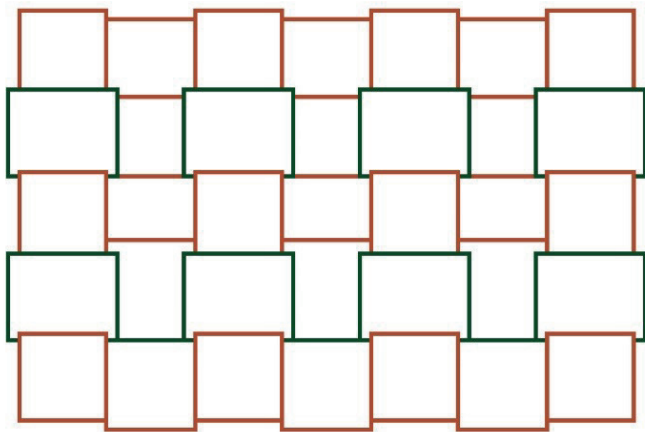
ภาพ 8

ตัวอย่างโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ของจิตรกรรมฝาผนังแบบเรียงซ้ำในกรอบภาพที่ทับซ้อนกัน ที่วัดราชโอรสาราม ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ

ภาพ 9

การวิเคราะห์เพื่อให้เห็นความซับซ้อน ของการพัฒนาโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์แบบเรียงซ้ำ จิตรกรรมฝาผนังแบบเรียงซ้ำในกรอบภาพที่ทับซ้อนกัน ที่วัดราชโอรสาราม ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ

การกำหนดโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์กลุ่มภาพด้วยความต่อเนื่องกันของทิศทาง

การประกอบรูปทรงลักษณะเช่นนี้อาจใช้หลักการจัดองค์ประกอบรูปทรงโดยการกำหนดการสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่แบ่งโครงสร้าง อาศัยแนวทางการสร้างความต่อเนื่อง หรือวิธีการสร้างรูปทรงให้ต่อเนื่องกัน ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงความเคลื่อนไหวต่อเนื่องเป็นภาพและฉากแสดงภาพที่สมบูรณ์มักปรากฏอยู่ในบริเวณผนังระหว่างช่องหน้าต่างเนื่องจากการสร้างลำดับการเล่าเรื่องและเป็นขอบเขตของพื้นที่ที่สามารถทำให้โครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ของภาพแสดงเรื่องครบจบเนื้อหาได้ในภาพเดียว ฉากองค์ประกอบทิวทัศน์หรือสถาปัตยกรรมมักแสดงความต่อเนื่องกันด้วยทิศทางของเส้น (ชูลูด นิ่มเสมอ, 2531) ซึ่งมักเป็นโครงสร้างเส้นแนวแยง (ซิกแซก) ที่ชี้ทำให้เกิดความต่อเนื่องในส่วนต่าง ๆ บน-ล่าง ล่าง-บน ซ้ายไปขวา ขวาไปซ้าย ได้ทุกทิศทาง

ครูช่างโบราณได้วางแนวทางในการจัดวางโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ของภาพให้เกิดความต่อเนื่องโดยกำหนดทิศทางและความเคลื่อนไหวของเส้นเป็นกลุ่มปริมาตร เช่น ฉากการเคลื่อนไหวเป็นขบวนต่อเนื่องกัน การใช้ท่าทางรับส่งต่อกัน หรือการวาดภาพแสดงช่องเปิดประตูหน้าต่างให้ที่ว่างในภาพต่อเนื่องกัน และอีกประการหนึ่งอาจใช้การเชื่อมกันด้วยเส้นเชิงนัย เช่น ฉากแสดงท่าทางมองกัน ท่าทางชี้สื่อสารตอบรับกัน รูปทรงที่ล้อต่อเนื่องกัน และผสมผสานกันหลายวิธีด้วยการสร้างความต่อเนื่องกันของทิศทางในภาพ (ชูลูด นิ่มเสมอ, 2532) นอกจากโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ของรูปทรงจะคล้อยหรือล้อตามกันเพื่อการสร้างคามกลมกลืนหรือความต่อเนื่องของรูปทรงแล้ว ความต่อเนื่องในโครงสร้างเส้นรูปทรงหลักใหญ่ยังแสดงความรู้สึกเคลื่อนไหวได้ด้วย ดังนั้นครูช่างท่านจึงเลือกโครงสร้างและทิศทางตลอดจนความรู้สึกที่เคลื่อนไหวของความต่อเนื่องนั้นให้เหมาะสมกับเรื่องราวสอดคล้องกันด้วย

ภาพ 10

ภาพแสดงความต่อเนื่องอย่างนุ่มนวลของการเคลื่อนไหวขบวนเสด็จของพระนางสิริมหามายา จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ

ภาพ 11

ภาพวิเคราะห์องค์ประกอบศิลป์แสดงความต่อเนื่องอย่างนุ่มนวลของการเคลื่อนไหวขบวนเสด็จของพระนางสิริมหามายา จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ

ภาพ 12

โครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ของภาพที่แสดงความรู้สึกรู้สึพื้นที่ว่างและทิศทางเคลื่อนไหวต่อเนื่องกัน
จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ในพระอุโบสถวัดสุวรณาราม กรุงเทพฯ

ภาพ 13

โครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่แสดงความต่อเนื่องของทิศทาง รูปทรง การเคลื่อนไหว ผ่านวิธีการสร้างความรู้สึกด้วยเส้นเชิงนัย จิตรกรรมวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพฯ

ภาพ 14

โครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่แสดงความต่อเนื่องของทิศทาง รูปทรง การเคลื่อนไหว ผ่านวิธีการสร้างความรู้สึกด้วยเส้นเชิงนัย จิตรกรรมวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพฯ

โครงสร้างองค์ประกอบศิลป์แบบอลวนปั่นป่วนทิศทางไม่แน่นอน

ฉากบรรยากาศเช่นนี้ปรากฏเป็นภาพตอนมารผจญชัดเจนนิยามกำหนด วาดไว้ผนังด้านหน้าพระประธานที่เรียกว่าผนังฝาหุ้มกลองหน้าเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดขององค์ประกอบศิลป์ในการแสดงทิศทางที่สับสนวุ่นวายปั่นป่วน แม้ว่าฉากภาพมารผจญมีจุดเด่นใจกลางของภาพเป็นภาพพระพุทธเจ้า และพระแม่ธรณีเป็นแกนประธานแต่โดยรวมเมื่อเรามองภาพในโครงสร้างหลักส่วนใหญ่เป็นการแสดงความสมดุลและตำแหน่งสัดส่วนของภาพที่สมมาตรกันทั้งสองข้าง ดังที่กล่าวมาแล้วว่าครูช่างท่านมีลูกเล่นในการเล่าเรื่องราวและสร้างองค์ประกอบศิลป์ของภาพที่ทำให้ดูไม่น่าเบื่อ ดังนั้นภาพเหล่ากองทัพพญามารที่ถูกน้ำท่วมจึงเขียนเป็นภาพทิศทางในการประกอบกับคลื่นที่เบียดเสียดทิศทางโกลาหล แสดงความเคลื่อนไหวที่ปั่นป่วนของภาพบุคคลลมนมนุษย์ต่าง ๆ อย่างแน่นขนัด อาจเปรียบได้กับการประกอบกันจนละลानเป็นกลุ่มก้อนสอดรับ หรือกอดรัดกัน หากแต่ทิศทางโดยรวมทางใดทางหนึ่งทิศทางเดียวนั้นค่อนข้างกำหนดได้ยาก อันเนื่องมาจากที่มาจากการแสดงภาวะคลื่นและความปั่นป่วนของน้ำท่วมใหญ่มีพลังเคลื่อนไหวในพื้นที่จำกัด

ภาพ 15

ภาพฉากมารผจญ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดไชยทิศ กรุงเทพฯ

ภาพ 16

แสดงให้เห็นทิศทางโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่อลวนปั่นป่วนไม่แน่นอน

ภาพ 17

กลุ่มบุคคลที่แสดงทิศทางความเคลื่อนไหวอย่างซุลมุน จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ในพระอุโบสถ วัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ

โครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ในจิตรกรรมฝาผนังที่ประกอบกันอย่างอิสระ

ตัวอย่างที่ชัดเจนในการแสดงถึงโครงสร้างลักษณะที่มีการผสมผสานโดยการประกอบกันอย่างอิสระคือ ฉากนรก เนื่องจากฉากนรกนั้นช่างสามารถตีความได้อย่างอิสระและใช้จินตนาการเฉพาะตัวได้ การกำหนดโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ในการจัดวางรูปทรง สามารถกำหนดทิศทางรวมทั้งบรรยากาศในภาพได้อย่างอิสระและมักผสมผสานกันหลายวิธี อาทิ การวางรูปทรงเดียวกัน การสร้างทับซ้อนกันของรูปทรง การสร้างรูปทรงที่ประกอบกับรูปทรงเรขาคณิตอย่างเป็นระเบียบ (ภาพขุมนรก) สัดส่วนขนาดของวัตถุและตัวภาพสามารถสร้างรูปทรงที่เล็กหรือใหญ่ได้ตามอย่างนึกคิด

โครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่อิสระมีความเหมาะสมอยู่ในพื้นที่ที่ไม่จำเป็นต้องแสดงความต่อเนื่องหรือทิศทางหรือแสดงการเล่าเรื่องที่เป็นลำดับต่อมาจากภาพก่อนหน้า มักเขียนในส่วนด้านหลังพระประธานหรือส่วนด้านล่างของผนังภาพ หรือผนังส่วนมุมนาคาร

ภาพ 18

ฉากนรกในผนังด้านหลังพระประธาน วัดสุทัศน์ดาราม กรุงเทพฯ

ภาพ 19

การวิเคราะห์ให้เห็นการวางโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่เกิดการประกอบกันของรูปทรงอย่างอิสระ
วัดดุสิตาราม กรุงเทพฯ

อภิปรายความงามในการกำหนดโครงสร้างภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย

ในทัศนะของผู้เขียนได้ศึกษาและแยกเป็น 6 กลุ่มรูปแบบขององค์ประกอบศิลป์ใหญ่ ทำให้ง่ายต่อการปริทัศน์และทำความเข้าใจความมุ่งหมายเพื่อศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยประเพณี ทั้งนี้โดยพื้นฐานการสร้างสรรค์ให้เกิดความงามนั้นจึงวิเคราะห์จำแนกได้ดังต่อไปนี้

1. ความงามเกิดจากระเบียบ (Orderliness) ตัวอย่าง เช่น ภาพอดีตพุทธเทพชุมนุม เป็นต้น
2. ความงามจากการประสานกันของกลุ่มรูปทรง (Interweaving and overlapping) ตัวอย่างจากการซ้อนกันของกลุ่มคน มหาภิเนชกรรมน์ เป็นต้น
3. ความงามจากการกำหนดสมมาตรสมดุล (Symmetrical balance) เช่น ฉากไตรภูมิ มารผจญ เป็นต้น
4. ความงามจากการสร้างความต่อเนื่อง (Continuously) ทิศทาง เส้น เจึงนัย เคลื่อนไหวอ่อนหวาน เช่น ภาพเดินขบวน กิจกรรมในเมือง เป็นต้น
5. ความงามจากความเคลื่อนไหว (Movement) อลวน ปั่นป่วน รุนแรง ทั้งที่เป็นทิศทางเดียวและทิศทางสลับสน เช่น การสู้รบ มารผจญ เป็นต้น

6. ความงามจากการประกอบกันผสมผสาน (Mix) กระจัดกระจายไว้ระเบียบ ใช้รูปทรงหลายชนิดผสมผสานกัน ทั้งเรขาคณิต ภาพบุคคล สัตว์ วัตถุ เช่น ฉากนรก เป็นต้น

บทสรุป

การแจกแจงโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ในจิตรกรรมฝาผนังไทยด้วยวิธีการวิเคราะห์แยกส่วน จากพื้นฐานทฤษฎีการประกอบกันของรูปทรง (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2556) เพื่อการสร้างความงาม ความกลมกลืน ลงตัวหรือเพื่อการสร้างอารมณ์ความรู้สึกและการเล่าเรื่องราวได้อย่างมีลำดับสอดคล้องกับคติความเชื่อและเนื้อหาที่กำหนดเขียนขึ้น ทำให้ทราบได้ว่าการออกแบบจิตรกรรมฝาผนังของไทยนั้นมิใช่เป็นเพียงการกระทำตามอย่าง การมีกฎเกณฑ์มีแบบแผนทางประเพณี หรือรสนิยมในการสร้างของกลุ่มช่างเท่านั้น แต่ครูช่างโบราณยังต้องอาศัยภูมิปัญญาด้านการออกแบบ การแก้ไขปัญหาความต่อเนื่องความเหมาะสม การลำดับเรื่องราวเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ ในขณะเดียวกันก็ยังสะท้อนให้เห็นว่า การกำหนดโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยนั้นนอกจากมีการกำหนดการวางแผนแบ่งส่วนช่องผนังแล้วในแต่ละส่วนผนังเองยังมีการกำหนดวางโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ที่ย่อยลงเป็นพิเศษ หัวใจสำคัญของการศึกษาโครงสร้างภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย การสร้างความสำนึกรับรู้หรือจดจำอย่างโดยรวมได้ในรูปแบบของการกำหนดองค์ประกอบศิลป์ของนักออกแบบ ในกรอบความคิดแบบประเพณีโบราณที่ช่างสมัยใหม่อาจได้ใช้เป็นแนวทางในการนำไปกำหนดการออกแบบตกแต่งจิตรกรรมฝาผนังภายในอาคาร ซึ่งเปรียบเทียบให้เห็นแล้วในความเหมาะสมการจัดองค์ประกอบศิลป์ในภาพให้สัมพันธ์กับการเล่าเรื่องราว และสะท้อนแนวความคิดที่ยังสมบูรณ์เหมาะสมกับอาคารและเรื่องเล่าทางศาสนา

การกำหนดแบบโครงสร้างองค์ประกอบศิลป์ในภาพจิตรกรรมไทยประเพณีนั้นอาจกำหนดได้แต่เป็นเพียงหลักโครงสร้างภาพใหญ่ ๆ ที่สำคัญมีความแตกต่างกันในเรื่องมุมมองการแสดงออก รสนิยม แตกต่างกันไปแต่ละสกุลช่างด้วย ดังนั้นแล้วจึงไม่ถือว่ามีความแน่นอนตายตัวขึ้นอยู่กับการวิเคราะห์ การศึกษาแบ่งประเภท การออกแบบ และการคิดสร้างสรรค์ต่อยอดที่ซับซ้อนมากขึ้น การวิเคราะห์แนวทางการศึกษาโครงสร้างภาพจิตรกรรมฝาผนังให้เห็นการกำหนดองค์ประกอบศิลป์ที่ชัดเจนขึ้นจะเป็นส่วนหนึ่งเพื่อการเข้าถึงศิลปะไทยได้อย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- กัจจกร สุนพงษ์ศรี. (2556). *สุนทรียศาสตร์ หลักปรัชญาศิลปะ ทฤษฎีทัศนศิลป์ ศิลปะวิจารณ์*. วิ พรินท์ (1911)
- เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2556). *ความเข้าใจในจิตรกรรมไทยประเพณี*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ฉัตรชัย อรรถปักษ์. (2548). *องค์ประกอบศิลปะ*. วิทย์พัฒน์
- ชลูด นิ่มเสมอ. (2531). *องค์ประกอบของศิลปะ*. อมรินทร์ พรินติ้ง กรัฟ
- ชลูด นิ่มเสมอ. (2532). *การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย*. อมรินทร์ พรินติ้ง กรัฟ
- บุญมี พิบูลย์สมบัติ. (2543). *วัดเกาะ จังหวัดเพชรบุรี*. เพชรภูมิการพิมพ์
- ปรีชา เกาทอง. (2548). *จิตรกรรมไทยวิจิตร*. ม.ป.ท.
- สน สีมাত্রัง. (2556). *คติความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย*. แพลน พรินติ้ง
- สมชาติ มณีโชติ. (2529). *จิตรกรรมไทย*. โอ เอส พรินติ้ง เฮาท์
- สุรัชย์ จงจิตงาม. (2567). *จิตรกรรมฝาผนัง พุทธศตวรรษที่ 19-สมัยรัตนโกสินทร์ พุทธปรัชญา ที่มา ความหมาย*. มิวเซียม เพรส
- สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. (2533). *เอกสารการสอนชุดวิชา ศิลปะกับสังคมไทย*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช